

Ludvig Forsman

SPÅR AV IDEOLOGI I SKAPANDET AV EN ÄLVDALSK
STANDARDORTOGRAFI

Traces of ideology in the creation of an Övdalian standard orthography

This article examines the proposed standard orthography for the Scandinavian variety of Övdalian (also known as Elfdalian) from the point of view of ideologically-based spelling. The orthography work is part of a wider ambition that Övdalian be recognised as a separate Scandinavian language instead of a highly divergent dialect of Swedish, which has been the traditional view on this variety. The argument put forward in the article is that many of the orthographic choices made by Råddjärum, the Övdalian Language Council, have been influenced by the overall ambition to dissociate Övdalian from the Swedish standard. Some spellings are analysed in relation to the phonemic systems of Övdalian and Standard Swedish and it is shown that the ambition to dissociate Övdalian from Swedish, may indeed oftentimes have been given priority to other basic principles that Råddjärum has entertained in its orthography work.

Den som vill skriva en svensk dialekt ställs inför ett grundläggande problem som hör ihop med det faktum att det existerar ett standardiserat svenskt skriftspråk: Ska man skriva dialekten utan att tänka på de ortografiska lösningar som finns i det svenska skriftspråket, eller ska man stava med standardsvenskan i åtanke?¹ Också i de områden där det talas en starkt dialektpräglad svenska är standardsvenskan och dess skriftspråk såväl mål som medel i skolundervisningen, och därför finns det idag förhållandevis få svenskspråkiga som inte har tillgång till det standardsvenska skriftspråket. När man ska återge en svensk dialekt i skrift kan man alltså utgå från att de som läser har den standardsvenska stavningsnormen i bagaget.

För dialektskribenten finns följaktligen flera olika aspekter av skriftspråket att ta hänsyn till. En stor del av dessa aspekter hör ihop med skillnader mellan dialekten och standarden, men många gånger spelar dock också utomspråkliga hänsyn in. Det kan handla om vad som är praktiskt när man skriver, om vad som ser trevligt ut eller om att det sedan tidigare finns en viss tradition för att skriva dialekten ifråga. Det kan emellertid också handla om ideologiska aspekter; den som vill skriva på dialekt väljer av en eller annan orsak att lyfta fram just dialekten som språkform.

---

¹ Tack till prof. Saara Haapamäki vars insiktsfulla och uppmuntrande kommentarer storligen inverkat på denna artikels slutliga form.

Denna artikel handlar om det förslag till älvdalsk standardortografi som Råddjörum, Älvdalska språkrådet (RÅS) på uppdrag av föreningen Ulum dalska arbetat fram och presenterat i mars 2005. Ulum dalska och RÅS går i bräschen för en aktivistisk rörelse som vill att älvdalskan ska erkännas som ett eget språk, inte en dialekt av svenskan. Rörelsen har varit synlig i både lokal och nationell press, och frågan har behandlats i flera motioner i Sveriges riksdag. Saken har vunnit ett visst gehör på det europeiska planet, där Europarådets utvärderingsgrupp för hur Sverige följt sina åtaganden under den europeiska minoritetsspråkskonventionen flera gånger uttryckligen uppmanat den svenska regeringen att bättre utreda om inte älvdalskan är ett regionalt språk som borde åtnjuta skydd under konventionen (se t.ex. Europarådet 2011: 9). På sitt konstituerande möte har RÅS tydligt uttalat att älvdalskan "enligt rådets mening bör betraktas som ett självständigt språk" (RÅS I § 4), och det som den föreliggande artikeln specifikt kommer att koncentrera sig på är just hur denna ideologi, i det följande kallad avståndstagande, kan ha påverkat vissa av de val som rådet träffat i ortografiarbetet.²

Artikeln tar avstamp i strävan att uppgradera älvdalskans status, men jag kommer ändå att behandla älvdalskan med ett ramverk som utgår från skriven dialekt. En orsak till detta är att älvdalskan språkligt och genetiskt ligger mycket nära svenskan, och att de kulturella och samhällsliga banden mellan dessa målformer även i övrigt är mycket nära. Till de sociala ramarna för RÅS arbete hör att älvdalskan omges av en gammal skriftspråkstradition (den svenska), vilken i dag dessutom är kraftigt normerad. Till yttermera visso har (så gott som) alla älvdalskskrivande tidigare eller parallellt vant sig vid denna norm. Trots att också älvdalskan har en gammal tradition som skriftspråk (se t.ex. Levander 1925: 237) kan man inte förneka att det svenska skriftspråket har en klart dominerande volym och dessutom stor inverkan på det älvdalsktalande samhället. En standardortografi utgör en av grundstenarna i strävan att utarbeta älvdalskan som skriftspråk (jfr Melerska 2011: 161), vilken i sin tur är en av de saker som Europarådet stöder sig på i sina uppmaningar till svenska staten. Frågan om ortografins bakgrund är alltså både aktuell och relevant.

Min avsikt är att visa att RÅS ståndpunkt, att älvdalskan "bör betraktas som ett självständigt språk", får som konsekvens att flera av de val rådet träffat ifråga om ortografin understryker avståndet mellan älvdalskan och allmänsvenskan – både i fall där det rör sig om faktiska skillnader mellan dessa nordiska varieteter och fall där skillnaderna är mindre entydiga.

² Nämnas kan att fyra av de fem rådsmedlemmarna då liksom nu var utomstående språkvetare, men att rådet alltså arbetade på mandat av de lokala aktivisterna i Ulum dalska.

Avsikten är inte att försöka värdera validiteten hos olika ortografiska principer, och inte heller att argumentera för eller emot statusuppgredning, utan endast att peka på några punkter där ortografiarbetet kanske styrts av andra prioriteter än rent språkliga.

Principer i ortografiarbetet

När man ska utarbeta en skriftform för en språklig varietet som språkligt och kulturellt ligger nära en annan, normerad varietet har man i princip att välja mellan två olika grundläggande förhållningssätt: ett mer "fonetiserande" eller ett mer "normaliserande" (Vikør 2004: 18–22; 137ff). Anser man exempelvis det vara särskilt viktigt att skriften visar på uttalsskillnader mellan den aktuella varietet och den andra normen (d.v.s. i fråga om älvdalskan det svenska standardskriftspråket), väljer man en huvudsakligen fonetiserande norm; tar man utgångspunkt i att så gott som alla som ska läsa texten troligen har erfarenhet av det dominerande skriftspråket kan man däremot välja en mer normaliserande norm som i vissa hänseenden kan göra texten tillgängligare för sådana läsare. En fonetiserande norm kan med andra ord ofta vara avståndstagande genom att den kan uttrycka en reaktion mot den dominerande standarden, medan en mer normaliserande norm kan kallas tillnärmande, eftersom den pekar på de kulturella och språkliga sambanden mellan de två varieteterna. Dessa två förhållningssätt representerar naturligtvis ytterligheterna, och eftersom man i ett språkplaneringsarbete också måste beakta många andra språkliga, kulturella och sociala aspekter (jfr t.ex. Vikør 1988: 108–138), placerar sig de faktiska avgörandena från fall till fall i praktiken någonstans närmare eller längre ifrån den pol som utgör grundprincip.

Tillnärmningen eller avståndstagandet från den andra standarden kan vara explicit (som i det aktuella fallet) eller implicit. I explicita fall handlar det om att eventuella skillnader i förhållande till antagonistnormen lyfts fram genom ortografin. De implicita fallen är självfallet ofta svårare att påvisa, men ett exempel är när fonetiserande ortografiska val egentligen inte uttrycker några ljudmässiga skillnader mellan de två språkformerna, utan snarare handlar om att det finns en skillnad mellan den andra ortografin och det standarduttal som förknippas med den (Vikør 1991a: 218f, 1991b: 448). De implicita avståndstagandena kan dock också vara av annan art, t.ex. när de ortografiska valen är tillnärmande mot en alldeles annan standard och på så sätt framställer banden mellan den aktuella varietet och andra varieteter på ett sätt som kan sägas nedvärdera sambandet med antagonistvarietet.

Frågan om tillnärmning eller avståndstagande är självfallet inte unik för äldvålskan, utan aktualiseras ofta i språkplaneringsarbete, särskilt i fall som det aktuella, där antagonistnormen språkligt ligger nära den som är i fokus för arbetet. Ett bra, närliggande exempel är framväxten av en standardiserad svensk ortografi, som i vissa hänseenden anses ha påverkats av viljan att ta avstånd från danskan (jfr Söderwall 1870: 79f; Teleman 2002: 65). Försvinnandet av infinitivändelsen *-e* till förmån för *-a* kan vara ett exempel på detta (Svensson 1981).

I den presentation av arbetet som RÅS offentliggjorde då förslaget till ortografisk standard överräcktes till uppdragsgivaren, nämner rådet sju olika principer som styr arbetet. Enligt presentationen bör stavningsnormen ta hänsyn till äldvålskans särart, skillnaderna mellan bymälen, den svenska traditionen, den äldvålska traditionen, praktiska synpunkter, lättlärdhet och estetik (Råddjärum 2005: 1f). Frågan om äldvålskans särart är alltså naturligt nog den första principen, och här skriver RÅS att det svenska alfabetet lagt "en tvångströja" på äldvålskan och på så sätt "förhindrat att flera [...] för språket viktiga *ljud och ljudskillnader* kommit till klart uttryck i skriven äldvålska" (Råddjärum 2005: 1, min kursivering). Helt i enlighet med vad man kan förvänta sig får alltså den avståndstagande ideologin stöd av fonetiserande argument.

Bland de sju principerna finns också två andra principer som är förknippade med förhållandet mellan äldvålskan och standardsvenskan, nämligen "den svenska traditionen" och "den äldvålska traditionen". Beaktande av den svenska traditionen fokuserar ju den motsatta polen på avståndsskalan, tillnärmning. Som redan nämnts har i stort sett alla som ska skriva på äldvålska redan vant sig vid den svenska ortografin, vilket skulle kunna leda till att alltför stora avvikelser från denna skulle göra en äldvålsk ortografi svårare att lära sig och att använda (jämför principen om lättlärdhet). Vad gäller den äldvålska traditionen konstaterar rådet att denna inte är tillräckligt enhetlig för att som sådan kunna utgöra bas för en standardiserad ortografi för äldvålskan (Råddjärum 2005: 2).

I det följande skall jag göra en närmare granskning av olika avgöranden som RÅS träffat i förhållande till denna centrala fråga. Jag kommer att göra detta med utgångspunkt i de protokoll från ortografiarbetet som RÅS-medlemmen och -samordnaren Yair Sapir tillsänt mig i oktober 2010. Härvidlag måste man naturligtvis hålla i minnet att protokollen inte återger den fullständiga diskussionen, varför de kanske inte alltid ger en helt rättvisande bild av språkrådets arbete. Emellertid är protokollen de dokument där rådet slagit fast den officiella berättelsen över arbetet, och det innebär att de representerar rådets uttalade ideologi visavi skapandet av en äldvålsk

ortografi. Även om protokollen inte presenterar hela arbetet, presenterar de i alla fall arbetet sådant som rådet velat att det ska bevaras för eftervärlden.

I protokollen behandlas sammanlagt ca 30 allmänna frågor om ortografin (beroende på hur man räknar), många av dessa innehåller flera närbesläktade underfrågor. Härtill har rådet i ett antal omgångar behandlat stavningen av enskilda ord och ordpar, men de spörsmålen beaktas inte här eftersom de är av något annorlunda karaktär. För sammanlagt 17 av frågorna har valet av stavningssätt motiverats i protokollen; av dessa motiveras nio med explicit fonetiserande argument, men därutöver kan man konstatera att flera av de avgöranden som inte fått någon motivering implicit tycks återspegla en fonetiserande hållning, vilket ju är naturligt eftersom rådets önskan varit att markera språkvarietetens särart. Av samma orsak är det inte förvånande att de fonetiserande argumenten ofta kombinerats med argument som uttryckligen markerar avståndet till svenskan.

Konflikt mellan stavning och uttal

Ett klart exempel på ett avståndstagande från svensk ortografi är stavningen <kk> och <ks> för långt /k/ respektive konsonantförbindelsen /ks/ i stället för de svenska stavningssätten <ck> och <x>. Frågan behandlades på rådets sjätte möte (RÅS VI § 5). Valet av stavningssätt motiveras i protokollet med två argument som kan anses vara implicit avståndstagande, nämligen att stavningen "används av hävd av många" och "är gemensam med den norska och danska stavningen". Dessutom tillkommer ett entydigt avståndstagande argument, nämligen att stavningen "markerar en skillnad gentemot svenskan". Effekten av tillnärmningen mot norska och danska är naturligtvis att äldvålskans historiska utveckling framställs som en egen linje från urnordiskan, inte som en avgrening av den mer allmänsvenska utvecklingen, utan på samma avstånd från svenskan som norska och danska. Även om stavningarna visserligen på sätt och vis kan sägas vara fonetiserande, är det också sant att alternativen knappast hade varit mindre fonetiska; strängt taget rör det ju sig varken om en skillnad mellan äldvålskan och svenskan eller ens om en skillnad mellan svensk stavning och (standard)svenskt uttal. I stället är det fråga om en svensk stavningskonvention som rådet alltså uttryckligen tar avstånd från. Avståndstagandet kan egentligen inte anses ha någon språklig grund, och därför kan man undra om det kanske strider mot en annan av RÅS grundläggande principer, nämligen att ortografin skall vara lättlärd för talarna.³

³ I sammanhanget är det också intressant att RÅS trots avståndstagandet från den svenska stavningen inorporerat de fullständigt onödiga bokstäverna <c> och <x> i sitt förslag till

Två av de för Ovansiljansmålen karaktäristiska diftongerna väljer RÅS att stava <ai> och <ây> (RÅS VI § 4). Den förra diftongen motsvarar i stort sett det ljud som i standardsvenskan stavas <aj>. Det precisa uttalet av den senare varierar mellan de olika bymälen, och ligger enligt protokollet någonstans mellan /oe/, /oj/ och /oy/. Det är alltså inte alla bymål som har rundad slutvokal, och i kommentarerna till ortografiförslaget (Rådöjärums 2005: 6) konstateras det att diftongen "[u]ttalas *ây*, *ai* eller *aj*". Också Levander (1925: 196–199) tecknar grovt *aj*, även om han i en not (a.a.: 308) i landsmålsalfabet antecknar uttal med läpprundning. Någon diskussion om stavningen förekommer först inte i RÅS protokoll, men vid ett senare möte (RÅS IX § 2) antecknas att det från konsulterade äldvalingars håll uttryckts önskemål om att hellre stava <aj>; efter diskussion beslutar rådet trots allt att behålla <ây>, även om en rådsmedlem påpekar att den mer normaliserande stavningen skulle vara både "genomskinlig och konsistent" och att diftongen dessutom uttalas utan läpprundning i vissa byar.

För syftet i denna artikel är den föreslagna stavningen av dessa diftonger intressant ur två synvinklar. För det första strider de nämligen mot de allmänna principer som RÅS i andra sammanhang (RÅS V § 2; RÅS VIII § 1) valt att tillämpa för diftong och triftong med /i/ som mindre betonat element – dessa stavlar rådet överlag med <j> (t.ex. *jen* 'här', *mjok* 'mjölk' eller *juot* 'hit'⁴; undantag är triftongen *-iuo-* inne i ord). Det torde visserligen finnas en viss tradition av att stava den första diftongen just <ai>, men till saken hör också att rådet i kommentarerna till det slutgiltiga ortografiförslaget (Rådöjärums 2005: 5) skriver att bokstaven <j> "[u]ttalas som *i*, dvs mjukare än i svenskan" och alltså indirekt säger att det inte är en bokstav med eget ljudvärde utan enbart en allograf till <i>.

För det andra är det intressant att rådet i stavningen av den senare diftongen tagit fasta på en läpprundning som inte är gemensam för alla målen. Även om vissa mål har läpprundning visar det ovan nämnda önskemålet att hellre stava <aj> att det knappast är fråga om någon särskilt central aspekt av diftongens uttal, utan man kan nog fråga sig om inte skillnaden i ljudvärde är så subtil att den är försumbar. Ingendera stavningen får någon motivering i protokollet, så det går inte att dra några säkra slutsatser. Emellertid kan man konstatera att det i vardera fallet handlar om en stavning som tydligt skiljer åt den föreslagna äldvaliska ortografin från den standardsvenska. Återigen är det dock egentligen inte fråga om någon

äldvaliskt alfabet, om än med kommentaren att de "förekommer enbart i namn och främmande ord" (Rådöjärums 2005, 3f).

⁴ Exempelorden här liksom i resten av artikeln kommer ur RÅS protokoll, stavade enligt det slutgiltiga ortografiförslaget.

uppenbar skillnad mellan det standardsvenska uttalet och det äldvaliska, utan snarare om en svensk stavningskonvention som förkastas genom det föreslagna stavningssättet. Att vissa äldvalingar själva hellre skulle skriva <aj> kan tyda på att en sådan stavning hade varit mera lättlärd.

Konflikt mellan principer

En intressant iakttagelse är att avståndstagande argument också kan stå i motsatsposition till varandra, beroende på vilket perspektiv man tar. Exempelvis i frågan om stavningen av de två affrikatorna <dj> och <tj> (RÅS V § 1; VII § 10; VIII § 1; IX § 4) i ord som *djära* 'göra' och *atji* 'hake', ställs ett fonetiserande stavningssätt innehållande *d* respektive *t* mot ett morfologisk-etymologiskt stavningssätt innehållande *g* respektive *k*, men vardera ståndpunkten underbyggs åtminstone delvis med avståndstagande argument. Förslaget att stava med *g* respektive *k* (ensamma, med diakritika eller i digrafer med *j*) motiveras förutom med principen om morfologisk entydighet även med att sådan stavning används i de andra nordiska språken trots olika former av förmjukning också där. Förutom att häri naturligtvis återigen ligger en implicit utgångspunkt att äldvaliskan är ett nordiskt språk, inte en svensk dialekt, så är det också intressant att notera att de nordiska språken och deras stavningssätt nämns i ordningsföljden danska–färöiska–isländska–norska–svenska.⁵

Mot det etymologisk-morfologiska argumentet står alltså ett fonetiserande argument som i sin enklaste form går ut på att stavningen skall innehålla *d* och *t* eftersom dessa ljud "hörs i uttalet". Det fonetiserande argumentet underbyggs vidare med argument som understryker reaktion mot den standardsvenska stavningen. Dels heter det att den morfologiska stavningen är "vilseledande" eftersom äldvaliskan har palatalisering också i inljud (s.k. norrländsk förmjukning) medan detta inte är fallet "i rikssvenskan". Dels sägs det att ortografiarbetet görs på en grund där den rikssvenska ortografin spelar in och man således bör markera avvikande ljud i äldvaliskan. På motsvarande sätt menar man dessutom att stavningen <gj>, <kj> – som alltså skulle vara morfologisk men samtidigt skulle understryka det förmjukade uttalet – vore förvirrande eftersom uttalet skulle avvika från det uttal dessa bokstavskombinationer har i rikssvenskan.

⁵ RÅS-medlemmen Yair Sapir har visserligen på ett förarbete till denna artikel kommenterat (personligt meddelande) att ordningsföljden är alfabetisk, men icke desto mindre förefaller det mig betydelsefullt att man i så fall valt just den ordningen, med svenskan sist.

De flesta av de argument som tecknats till protokollen ifråga om affrikatornas stavning kan kontrastas med argument som baserar sig på andra principer som RÄS uppgett sig följa. Man skulle också kunna fråga sig om inte just det faktum att den äldvalska ortografin gjorts på en grund där så gott som alla skribenter redan behärskar den svenska ortografin i sig gör att en stavning med <g> eller <k> skulle vara mer lättlärd för den som är van vid eller parallellt ska lära sig uttrycka växlingen mellan förmjukat och hårt uttal på båda dessa språkvarieteter. Apropos det "vilseledande" i sådan stavning inställer sig frågan om det inte är lika vilseledande att olika former av samma ord stavas på olika sätt (t.ex. *djära* 'göra', *gardi* 'gjorde' eller *atji* 'hake' nominativ singular obestämd, och *åká*, oblik sg. obest.)? Och om det är förvirrande att <gj> och <kj> skulle uttalas olika i äldvalska och svenskan, är det då inte lika förvirrande att också <dj> och <tj> står för andra ljud i standardsvenskan?⁶ Här skall man förstås påminna sig om att det knappast är möjligt att göra en fungerande ortografi utifrån en enda renodlad princip. Det intressanta blir då att RÄS i exempelvis denna fråga valt den princip som tydligast skiljer åt äldvalska och standardsvensk stavning.⁷

Ett annat exempel på ett skrivsätt som ter sig som en markering av äldvalska annorlundaskap i förhållande till svenskan är användningen av bokstaven <ð> för dental frikativa. Stavningssättet behandlades på rådets fjärde möte (RÄS IV § 4) och motiveras med "dels nordisk skrifttradition, dels äldvalska skrifttradition". Dessutom, konstateras det, finns det en "uppenbar skillnad i uttalet av resp. fonemen [d.v.s. /d/ och /ð/], och distributionen är inte helt komplementär".

Beträffande den äldvalska skrifttraditionen är användningen av <ð> emellertid nog ett subjektivt avgörande, och som RÄS rentav självt konstaterar (Rådjärum 2005, 2) är den äldvalska traditionen överlag inte så enhetlig att den i sig själv kunde utgöra utgångspunkt för ortografiska avgöranden. I texter skrivna på äldvalska har det också varit vanligt att rätt och slätt skriva <d> för frikativan liksom för klusilen (jfr t.ex. Eenberg 1693:11f), och även andra stavningssätt förekommer. För den nordiska skrifttraditionen överlag gäller likaledes att ljudet i skrift representeras och representerats på olika sätt, t.ex. med <d> i danskan eller med <þ> eller <dh> i fornsvenskan. I själva verket är väl isländskan nästan det enda andra nordiska språk där ljudet stavas med <ð> – och också där har man tidigare

⁶ Tack till Yair Sapir (personligt meddelande) för denna kommentar.

⁷ Man kan notera att en central faktor i det slutgiltiga valet av det fonetiserande stavningssättet <dj>, <tj> var att RÄS rådfrågat en referensgrupp genom att skicka ut enkäter och exempeltexter med de olika stavningssätten varvid dessa stavningssätt fått mest understöd (RÄS VIII § 1; IX § 4).

skrivit <d> för detta ljud.⁸ I fråga om detta ljud kan man alltså säga att argumentet om en nordisk skrifttradition lika gärna kunde ha utmynnat i exempelvis stavningen <d>, men att såväl den explicita argumenteringen för grafemet som valet bland alternativa stavningssätt tycks syfta till att markera avståndet mellan äldvalska och "svenskan" och understryka äldvalska särart.⁹

Stavningen av den dentala frikativan kan jämföras med tre andra liknande fonologiska förhållanden i äldvalska. Ljudet [w] uppträder initialt prevokaltiskt eller efter vissa konsonanter i initiala konsonantkluster, medan ljudet [v] uppträder i alla andra positioner. Det rör sig alltså om två labiala ljud med komplementär distribution. Rådjärum valde att stava <w> respektive <v> (RÄS II § 2) går omotiverat, men i varje fall är det klart att grunden för stavningssätten är fonetiserande, och att den rikliga förekomsten av bokstaven <w> som detta val får som följd i äldvalska texter klart bidrar till att skilja den äldvalska skriftbilden från den svenska.

På motsvarande sätt är det också med den tonande velara frikativan [ɣ] och den motsvarande klusilen [g]. Det vanliga är att frikativan förekommer inter- och postvokaltiskt, medan klusilen förekommer i andra positioner samt postvokaltiskt före vissa konsonanter. Här har RÄS valt att i vissa fall stava <gg> för att markera ett klusilt uttal i en del böjningsformer (RÄS VII § 8). I detta fall är det inte helt tydligt att det föreligger en grafematisk skillnad mellan enkel- och dubbeltecknat <g>, men slutresultatet av valet är ändå att en skillnad i ljudvärde som främst beror på fonotaktiska förhållanden åtskiljs i stavningen.

I ljuset av dessa tre distinktioner i stavningen är det intressant att rådet i sitt förslag till standardortografi inte skiljer åt de olika l-ljuden i äldvalska. I princip uttalas kort /l/ som kakuminalt (även initialt), medan långt l uttalas lateralt, även om det kakuminala l:et inte längre förekommer i hela Älvdalen. För det tredje förekommer också tonlöst l, även om en del äldvalingar uttalar [sl]. På samma sätt som beträffande stavningen <åy> rör det sig alltså om ljudskillnader som inte förekommer hos alla talare.

Det enda l-ljudet som diskuteras i RÄS protokoll är det tonlösa. Några av rådsmedlemmarna förespråkar stavningen <hl> med argumenten att ljudet är speciellt för äldvalska och att en dylik stavning skulle förhindra uttalet /sl/. Dessutom hänvisas till isländskans stavning <hl>. Mot dessa argument står

⁸ Färöiskan har ju bokstaven <ð>, men där är den ett etymologiskt element utan samsvarighet till något egentligt fonem.

⁹ Argumentet om den uppenbara skillnaden mellan fonemen /d/ och /ð/ kan ytterligare sägas vara ämnat att understryka äldvalska särart, eftersom det inte är helt entydigt att det faktiskt finns en fonematisk skillnad mellan dessa två ljud (se t.ex. Ringmar 2005: 18; jämför även Levander 1928: 2–10) och många talare dessutom inte ens har själva ljudet (Helgander 2011, 18).

ett etymologiskt baserat argument, som dessutom får stöd av att ”de övriga nordiska språken” stavar <sl> även om uttalet varierar. En tredje position i debatten är att teckna <sl> men med något diakritiskt tecken (RÄS V § 3). Först antar rådet stavningen <sl̥> (RÄS VI § 2), men på sitt sista möte innan ortografiförslaget läggs fram stannar man trots allt för <sl> – detta med hänvisning till estetik och till en allmän linje att i så stor utsträckning som möjligt undvika ”extratecken” (RÄS IX § 3).

Eftersom det kakuminala l-ljudet inte alls diskuteras i protokollen är det inte gott att veta varför man valt att inte särskilt märka ut det i skriften. Men med tanke på argumenten för att slopa stavningen <sl> för det tonlösa l:et, är en gissning att ett särskilt tecken för kakuminalt l troligen hade krävt någon form av diakritiskt tecken, vilket RÄS inte ansett önskvärt. På sätt och vis är ju skillnaden dessutom uttryckt i och med att det kakuminala l:et är det som inte är dubbeltecknat (d.v.s. ljudskillnaden är tecknad på samma sätt som skillnaden mellan de två g-ljuden ovan). Frågan är emellertid också intressant i ljuset av Vikørs rön om samma ljud i Gudbrandsdal i Norge (Vikør 1991b: 447). Han fann att de flesta som skrev texter på något Gudbrandsdalsmål valde att inte markera kakuminalt l, och tolkar saken så att uttalet var förutsägbart för modersmålstalarna och därför inte behövde synas i skrift. För att återknyta till frågan om älddalskans <ð> är det därför intressant att en av RÄS-medlemmarna enligt protokollet undrat om inte bokstaven ð skulle vara svår för älddalingarna att använda, men rådet ändå slutit sig till att den inte skulle vara det just med motiveringen att det finns en ”uppenbar skillnad i uttalet” (RÄS IV § 4).

Konflikt mellan avstånd och tillnärmning

I förhållande till de ovannämnda fyra fallen är stavningen V'KK för överlång stavelse av intresse (t.ex. *blå'tt* 'blått') (RÄS VII § 1). Enligt protokollet diskuteras flera olika stavningalternativ, men endast ett får motargument, nämligen VVKK som inledningsvis väljs bort bl.a. med den explicita motiveringen att ”lång vokal inte brukar markeras på ett speciellt sätt på älddalska”.

Just denna motivering gör emellertid det slutgiltiga valet V'KK förvånande. Älddalskan har ju bevarat alla de tre stavelsekvantiteterna ur fornspråket. Frågan är varför RÄS ansett att överlång stavelse behöver märkas ut – och det till yttermera visso genom införande av ett diakritiskt tecken. I andra sammanhang har rådet nämligen beslutat ”att inte markera vokallängd i kort resp. lång stavelse” (RÄS III § 3), och tagit avstånd från diakritiska tecken eftersom dessa ansetts göra ortografin svårhanterligare (RÄS V § 1).

Den i många svenskspråkigas öron avstickande kortstavigheten markeras med andra ord inte, medan överlängden – lika, men knappast mera, utmärkande – markeras på ett sätt som RÄS i andra sammanhang tagit avstånd från.

Ett tidigare beslut att inte märka ut apokope med apostrof motiveras med att detta skulle göra texten svårhanterligare och att ”dessa utelämnningar [istället ska] komma från talarnas språkkänsla eller understrykas vid undervisning av språket” (RÄS IV § 3). Man kan dock förutsätta att talarnas språkkänsla automatiskt läser in överlängd i de stavelser som ska ha den, likaväl som den kan läsa in kortstavighet och underförstådda, bortfallna vokaler, eller hantera konsonanter som skrivs ut men inte uttalas (ð, g, r i vissa omgivningar, jfr RÄS IV § 3 och RÄS VII § 7). Protokollen innehåller inte någon diskussion om orsaken till att just överlängd ska utmärkas, men min gissning är att rådet fortsättningsvis hållit på linjen att särskilt markera avståndet till standardsvenskan, dock inte på bekostnad av läsbarheten. Markering av kortstavighet hade förutsatt antingen ett nytt diakritiskt tecken (detsamma gäller för konsonantbortfall och apokope) eller exempelvis dubbelteckning av alla långa vokaler. Generellt sett har RÄS inte ställt sig särskilt positivt till diakritika, medan dubbelteckning av långa vokaler naturligtvis hade sett främmande ut för ögon som är vana att läsa svensk text. Överlånga stavelser är till syvende och sist inte alls lika vanliga i älddalskan som apokope och konsonantbortfall, så användningen av apostrof i detta stavningssätt blir inte lika belastande för skribent och läsare som den hade blivit i de fallen. Rådet har alltså valt ett sätt som markerar avståndet till standardsvenskan utan att dock avlägsna sig så mycket från denna att ortografin ser främmande ut för den som är van att läsa svenska.

Avslutande diskussion

Jag har ovan diskuterat valet av stavningssätt i några fall i Råddjårum, Älddalska språkrådets förslag till enhetlig ortografi för älddalskan, och därvid försökt belysa hur en ideologisk faktor – att understryka avståndet mellan älddalska och svenskt standardspråk – kan ha spelat in i de ortografiska avgörandena. I protokollen från RÄS ortografiarbete är det tydligt att en av de centrala frågorna naturligt nog handlat om spänningen mellan å ena sidan strävan att frigöra den älddalska ortografin från den svenska och å andra sidan det pragmatiska i att närma den älddalska ortografin till den svenska. Det visar sig att motsatsställningen älddalska–svenska ett antal gånger tycks ha fått gå före andra av de principer som rådet uppgivit sig ha beaktat, samtidigt som diskussionen ofta tycks förutsätta samband mellan bokstav

och uttal som pekar på det svenska standardspråket. Det ser alltså ut som om ideologin om avståndet mellan älvdalskan och svenskan inte bara varit utgångspunkt, utan också en central ledstjärna genom hela arbetet.

Avsikten med denna diskussion har inte varit att försöka värdera olika principer och deras giltighet i ett ortografiskt arbete, utan att belysa hur ens ideologi kan spela in när man analyserar en språklig varietet. När det handlar om att skriva en dialekt blir man automatiskt tvungen att från fall till fall välja mellan tillnärmning och avståndstagande. Men när man skapar en rättstavningsstandard standardiserar man inte enbart rättstavningen – vilket är vad RÅS säger sig göra genom sin ortografi – utan samtidigt skapar man också en språklig norm, en norm för användningen av rättstavningen (jfr den förtjänstfulla diskussionen i Helgander 2011). En del av syftet med att skapa en standardiserad ortografi är ju att främja skrivande på en viss språklig varietet, alltså att främja användningen av varieteteten som skriftspråk. När RÅS och andra aktivister säger att de vill värna om älvdalskans fortlevnad passar det väl in att de då vill skapa en användningsnorm, eftersom en sådan i bästa fall kan föra med sig att språket sprids till nya domäner. Skriftspråkligheten kan säkert ge språket en viss prestige och därigenom även underlätta språkbevarandet.

Frågan är emellertid om inte språket kan få den prestigen av sig självt, utan att man ställer det i motsats till ett annat språk eller en annan varietet. Även om språkbevarandet naturligtvis underlättas ifall ett omgivande, dominant samhällsparadigm tillerkänner språket en viss status, är det samtidigt också så att det omgivande samhällets erkänsla inte i sig själv garanterar språket någon fortlevnad. Språkbevarande kan aldrig bygga uteslutande på omgivningens acceptans, utan för att en språklig varietet ska kunna bevaras måste den också ges prestige av talarna själva.

En annan fråga är om inte det faktum att många upplever en risk för att älvdalskan ska utjämnas mot standardsvenskan visar att frågan om älvdalskans status som ett "eget" språk är betydligt mer komplex än man kan tänka sig ifall man enbart ser till den "klassiska" älvdalskans formverk och ljudsystem. RÅS-medlemmen Dahl (2005) har på lexikalisk grund räknat ut att avståndet mellan älvdalskan och svenskan är ungefär lika stort som mellan svenskan och isländskan; ändå är det knappast många som instinktivt upplever någon stor fara för utjämning mellan t.ex. svenska och norska, vilka trots allt alltså enligt Dahls undersökning borde ligga närmare varandra än svenskan och älvdalskan. Detta visar tydligt att frågan om älvdalskans position i Norden inte är avhandlad när man konstaterat att det inte råder någon automatisk ömsesidig förståelse mellan älvdalskan och svenskan, eller att älvdalskan har ljud, ord och grammatiska distinktioner som inte finns i "svenskan".

Material

- Protokoll från Råddjårum, Älvdalska språkrådets möten:
 RÅS I 30.8.2004
 RÅS II 24.9.2004
 RÅS III 8.10.2004
 RÅS IV 22.10.2004
 RÅS V 29.10.2004
 RÅS VI 18.11.2004
 RÅS VII 3.12.2004
 RÅS VIII 28.1.2005
 RÅS IX 14.3.2005

Litteratur

- Dahl, Östen. 2005. Att sätta älvdalskan på kartan. I: Nyström (red.) 2005.
 Eenberg, Johan. 1693. Kort Proof af Dahlske Språkets, uti sine tre dialecter, för tiden uti Ellfvedal, Mohre, och Orsa brukelige, med Ulphilae Götska och Isländskan öfverensstämmande. I: Ringmar, Martin och Lars Steensland (utg.): Johan Eenbergs två uppsatser om dalmålet JE-1693 och JE-1702. Bilaga till Nyström & Sapir (red.) 2011.
 Europarådet. 2011. European Charter for Regional or Minority Languages: Application of the Charter in Sweden. Fourth Monitoring Cycle. Granskad 3.4.2012 på internet http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/SwedenECRML4_en.pdf
 Helgander, John. 2011. Med modern älvdalska i blickfånget: talat och skrivet språk – standard och divergerande former. I: Nyström & Sapir (red.) 2011, 4–40.
 Levander, Lars. 1925–1928. Dalmålet: Beskrivning och historia. Volym I (1925) och volym II (1928). Uppsala [utan förlag].
 Melerska, Dorota. 2011. Älvdalskan – mellan språkdöd och revitalisering. Avhandling vid universitetet i Poznań. Granskad 3.4.2012 på internet <http://hdl.handle.net/10593/1054>
 Nyström, Gunnar (red.). 2005. Rapport från Fuost konferensen om övdalsku, Första konferensen om älvdalska. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
 Nyström, Gunnar & Yair Sapir (red.). 2011. Rapport från Oder rådstemna om övdalsku, Andra konferensen om älvdalska 2011. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
 Ringmar, Martin. 2005. Älvdalskan – en ö nordisk språkö på fastlandet? I: Nyström, Gunnar (red.) 2005.
 Råddjårum. 2005. Förslag till en enhetlig stavning för älvdalska. Granskad 8.9.2011 på internet http://www.alvdalen.se/upload/Dokument/kultur_fritid/Älvdalskan/alvdalsk_ortografi.pdf
 Svensson, Lars. 1981. Ett fall av språkvård under 1600-talet. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A33. Lund: Walter Ekstrand Bokförlag.
 Söderwall, K.F. 1870. Hufvudepokerna af Svenska språkets utbildning. Lund: C.W.K. Gleerups Förlag.

- Teleman, Ulf. 2002. Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 85. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Vikør, Lars S. 1988. Språkplanlegging: Prinsipp og praksis. Oslo: Novus forlag.
- Vikør, Lars S. 1991a. Dialects as Written Languages in Norway. I: *Scandinavica* 30(2). Norwich, 205–221.
- Vikør, Lars S. 1991b. Writing and Speech: A Third Position. I: Halldór Ármann Sigurðsson et al. (eds.): Papers from the twelfth Scandinavian Conference of Linguistics. Reykjavík: Linguistic Institute, University of Iceland, 438–448.
- Vikør, Lars S. 2004. Dialektar som skriftspråk i tre norske distrikt. Oslo: Novus forlag.